

Збарський В. К.
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі
Національного університету біоресурсів і природокористування України*
Алексєва Ю. Ю.
*аспірант кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Zbarsky V. K.
*doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Marketing and International trade Department of
National University of Life and Environmental Science of Ukraine*
Alekseeva J. Y.
*postgraduate of Marketing and International trade Department of
National University of Life and Environmental Science of Ukraine*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІМЕЙНИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено теорію і практику розвитку малого аграрного бізнесу в Україні. Узагальнено сутнісну характеристику малих сімейних ферм в аграрному секторі економіки, місце в ринковій економіці та встановлено критерії типізації суб'єктів аграрної господарської структури. Показано досвід розвитку малого агробізнесу в сільському господарстві США. Визначено виробничо-фінансовий стан, тенденції економічної стійкості та перспективи фермерських господарств, передумови пореформеного їх розвитку, сучасний прояв та майбутнє особистих селянських господарств за умов трансформації у сімейні фермерські господарства. Обґрунтовано посилення впливу ринкових інструментів і держави на дохідність та ефективність суб'єктів малого підприємництва в сільських поселеннях України.

Ключові слова: малі форми господарювання, малий агробізнес, підприємництво, розвиток, ефективність, господарства населення, критерії малого агробізнесу.

Вступ та постановка проблеми. Факторами довготривалої стійкості розвитку аграрного сектору економіки за економічними та соціальними показниками є, зокрема, господарсько-організаційна та галузева структура. Потребують також переосмислення розширення підприємницької діяльності, формування сімейних ферм, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та соціального страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До науковців та практиків щодо розвитку сімейних ферм можна віднести: О. Бородіну, В. Горьового, Ю. Губені, В. Збарського, С. Кальченка, М. Кропивко, Ю. Лупенка, В. Дієспєрова, М. Маліка, В. Мєсель-Весєляка, О. Шпичака, І. Свиноуса, І. Прокопу, В. Рябоконию, Т. Яворську, В. Юрчишину, М. Шульського.

У сучасних умовах особисті селянські господарства є структурним елементом агропромислового комплексу України і відіграють важливу роль у виробництві сільськогосподарської продукції. Вони залишаються стабілізуючою ланкою господарювання, яка компенсує зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства на окремих аграрних підприємствах, забезпечує продовольчі потреби населення і формує грошові доходи селян. Нині ОСГ виробляють 45% валової продукції сільського господарства (за результатами 2016 р.), обробляють близько 20% усіх сільськогосподарських угідь, у них зайнято близько 40% сільського населення. За даними статистичної звітності, у 2016 р. селянські господарства виробили понад 98% врощеної в країні картоплі, 82% овочів, майже 80% молока, більше 40% яловичини і близько 50% свинини [9].

Відносини, пов'язані з веденням таких господарств, регулюються Конституцією України, Земельним та Цивільним кодексами, Законом України «Про особисте селянське господарство» та іншими нормативно-правовими актами.

Профільний закон визначає особисте селянське господарство як господарську діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, для задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і надання послуг із використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі у сфері сільського зеленого туризму [2].

Проте ця форма сімейних аграрних господарств не є перспективною у майбутньому, оскільки носить переважно натуральний характер виробництва. До основних її недоліків можна віднести також переважання важкої ручної праці й невеликі земельні наділи цих господарств.

Окрім того, особисті селянські господарства не є повноправними учасниками аграрного ринку. Вони є фізичними особами. Це зумовлює проблеми з податком на додану вартість, із податком на доходи фізичних осіб: не будучи повноправними учасниками аграрного ринку, не маючи статусу виробника сільськогосподарської продукції, вони мають складніше й більше податкове навантаження та залишаються без соціального захисту. Також особисті селянські господарства мають проблеми з виходом на ринок, оскільки немає можливості укласти з ними повноцінні договори.

У Європі сьогодні важко знайти виробників сільськогосподарської продукції, які не мають юридичного статусу, не є юридичними особами і дії яких чітко не регламентовані на законодавчому рівні.

За інформацією Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), у Бразилії сімейні фермерські господарства обробляють менше ніж 25% усіх сільськогосподарських земель, але до того ж виробляють близько 40%

основних сільгоспкультур. У США сімейні фермерські господарства обробляють 78% сільгоспугідь країни, виробляючи 84% усієї сільгосппродукції на суму 230 млрд. дол. Окрім того, саме у фермерських господарствах зосереджено найбільшу кількість робочих місць в аграрному секторі. «Триває пошук стійких систем ведення сільського господарства, які можуть задовольнити світові потреби в продовольстві в майбутньому. І ніщо не стоїть так близько до парадигми сталого виробництва продовольства, як сімейні фермерські господарства», – підкреслив генеральний директор FAO Ж. Граціану да Сілва на конференції FAO ООН по Європі та Центральній Азії, яка відбувалася в Бухаресті (Румунія) 1–4 квітня 2014 р. [7].

З урахуванням цього керівництво ООН і FAO звернулося до урядів усіх країн з проханням підвищити підтримку таким господарствам.

Метою статті є розгляд наявних проблем та перспектив розвитку особистих селянських господарств з урахуванням формування сімейних ферм і розширення підприємницької діяльності в умовах формування середнього класу серед сільського населення.

Результати дослідження. Для підкреслення важливої ролі малого бізнесу на селі, зокрема сімейних фермерських господарств, у розв'язанні продовольчої проблеми й забезпеченні сталого розвитку територіальних громад ООН проголосила 2014 р. роком сімейних фермерських господарств.

Для України це питання теж дуже важливе, адже стосується величезної категорії виробників сільськогосподарської продукції. Йдеться про понад 4 млн. господарств, які позиціонуються як особисті селянські. Це, як кажуть закордонні експерти, справжній український феномен. Нині в Україні процес створення сімейних ферм поступово набирає обертів здебільшого завдяки експертній і технічній допомозі представництв держав – лідерів у цій галузі: Франції, Канади, США.

Якщо ми прагнемо розвивати й модернізувати сільськогосподарське виробництво, запроваджувати стандарти ЄС, то всі виробники сільськогосподарської продукції повинні мати єдине законодавче поле для організації своєї діяльності і працювати в рівних податкових умовах, уважають вітчизняні експерти та фахівці в сільському господарстві.

Отже, особисті селянські господарства мають поступово змінювати статус фізичних осіб і реєструватися як юридичні особи. Де-факто більшість із них і сьогодні вже є сімейними фермерськими господарствами. Працюють на двох, а інколи й більше гектарах землі (коли відбувається присєднання паїв), мають із десяток корів, пораються всією родиною (табл. 1).

Але де-юре вони залишаються особистими селянськими господарствами, отже, користуються іншою системою оподаткування, мають організаційні та фінансові проблеми під час збуту продукції переробним та іншим підприємствам, які є юридичними особами. Як видно з даних табл. 1, понад 170 тис. сільських домогосподарств мають земельні ділянки 5–10 і більше гектарів та є потенційними сімейними фермами [5].

Трансформація ОСГ має бути добровільною і здійснюватися через стимулюючий вплив засобів державної підтримки, як прямої, так і непрямої.

Такими механізмами можуть бути, зокрема, унормування засад функціонування сімейних фермерських господарств; розроблення пільгової системи страхування, що вирішить не тільки проблему належного пенсійного забезпечення, а й забезпечить соціальний захист у разі тимчасової непрацездатності; формування готовності і здатності селян до самостійного господарювання шляхом підготовки

кваліфікованих кадрів для сільського господарства, здатних здійснювати виробництво на сімейних засадах [2].

Держава не може залишатися осторонь цієї багатомільйонної категорії виробників і має забезпечити підняття їхнього соціального статусу.

Міністерство аграрної політики України, НААН розпочали роботу над удосконаленням нормативно-правової бази щодо створення умов перетворення особистих господарств у фермерські з набуттям статусу юридичної особи – виробника сільськогосподарської продукції. Це законодавство повинне забезпечити одноосібникам повноцінну участь в аграрному ринку і стимулюватиме створення на основі малих господарств життєздатної системи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Водночас законодавство полегшить селянським господарствам доступ до чинних програм бюджетної підтримки аграрного сектору.

Сьогодні назріла нагальна потреба в розробленні інструментів щодо заохочення трансформації сімейних господарств у господарства товарного спрямування, як це практикується у країнах Центральної та Східної Європи.

Враховуючи досвід європейського, канадського та інших країн законодавства щодо реєстрації сімейних ферм, у Законі України «Про фермерське господарство» передбачає два можливі варіанти реєстрації [3].

Перший варіант – сімейне фермерське господарство, за бажання може реєструватися на загальних підставах, як і будь-яке фермерське господарство. Це – у формі приватного підприємства за створенням юридичної особи. Другий варіант полягає у тому, що сімейне фермерське господарство може реєструватися за заявочним принципом. Подали документи і працюйте собі на здоров'я. Тобто малі виробники сільськогосподарської продукції повинні модернізуватися відповідно до вимог ЄС і мають стати потужним сектором виробництва.

25 січня 2018 р. відбулася презентація громадської спілки «Союз українського селянства» (СУС), організаторами якої є Асоціація фермерів і приватних землевласників України та Союз сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Метою СУС є поступове зміцнення людського і природного капіталу села. Це, насамперед, альтернатива нинішньому соціально-економічному устрою держави, що полягає у поступовій заміні монополії на кооперацію, а агрохолдингів – на розвиток сімейного фермерства. Представники СУС на підставі Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 рр. вже розробили відповідну програму, яка передбачає створення в Україні протягом трьох років 250 тис. фермерських господарств і більше мільйона робочих місць на селі.

Розвиток малих сімейних ферм покликаний дати можливість українським селянам розвиватися й відчувати впевненість у завтрашньому дні шляхом розвитку методів ефективного фермерства. Сімейне фермерство – це виробництво професійне, а не на рівні хобі, як у нас в Україні в переважній більшості власників особистих селянських господарств. Учені ННЦ «ІАЕ» НААН пропонують алгоритм створення сімейних ферм без створення юридичної особи (рис. 1).

Розвиток реального сімейного фермерства в Україні – це можливість не тільки отримати стабільний прибуток, залучити всіх членів родини до спільної справи, полегшити ручну працю, це ще й можливість досягти найвищої якості продукції.

Практика довела, що найбільш дієвими напрямками державної підтримки сільгоспвиробників у провідних країнах світу є вдосконалення механізму ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, надання державних субсидій фер-

Таблиця 1

Розвиток сільських домогосподарств України, 2009–2017 рр. [9]

Рік	Кількість домогосподарств, тис. од.	Середній розмір домогосподарства, га	Здається в оренду, %	Частка сільських домогосподарств у всіх категоріях господарств, %			Кількість сільських домогосподарств, які мають земельні ділянки за розміром площі, що використовують, господарств						
				у валовій продукції	картоплі	овочів і ягід	молочка	м'яса	до 1,0 га	1,01 – 5,0	5,01 – 10,0	10 і більше	
													всього
2005	5463,7	2,83	76,4	59,5	98,8	89,3	88,2	81,2	63,2	4376,6	928,8	98,6	59,7
2009	5266,6	2,80	71,8	52,5	98,3	89,2	84,5	81,0	45,3	4176,4	916,4	105,3	68,5
2010	5262,3	2,88	71,1	51,7	97,4	88,1	88,6	80,3	44,9	4115,1	973,5	105,3	68,4
2011	5248,1	2,74	71,3	48,2	96,9	84,3	84,3	79,7	43,3	4088,3	986,6	105,0	68,2
2012	5216,1	2,92	70,5	49,3	98,1	85,7	81,6	77,7	42,5	4026,8	1006,7	114,8	67,8
2013	5193,7	2,67	71,4	46,0	97,0	88,3	80,6	77,5	39,7	4077,1	929,7	114,3	72,7
2014	5173,0	2,62	73,0	44,7	97,2	86,1	83,4	76,2	38,5	4055,6	920,8	119,0	77,6
2015	4948,7	2,52	71,3	44,9	97,8	86,1	80,9	74,9	37,0	3850,0	915,5	113,8	69,3
2016	4924,0	2,97	69,7	44,8	98,0	87,2	80,3	75,0	37,3	3845,6	901,1	108,3	68,9
2017	4900,1	2,87	71,8	43,7	98,1	85,5	83,7	75,1	37,0	3727,7	893,7	95,6	62,1
2017 у % до 2005	89,7	101,4	-4,6	-15,8	-0,7	-3,8	-4,5	-6,1	-26,2	85,2	96,2	97,0	104,0
2010	93,1	99,7	+0,7	-8,0	+0,7	-2,6	-4,9	-5,2	-7,9	90,6	91,8	90,8	90,8

Джерело: розрахунки на підставі даних Держстату України за відповідні періоди

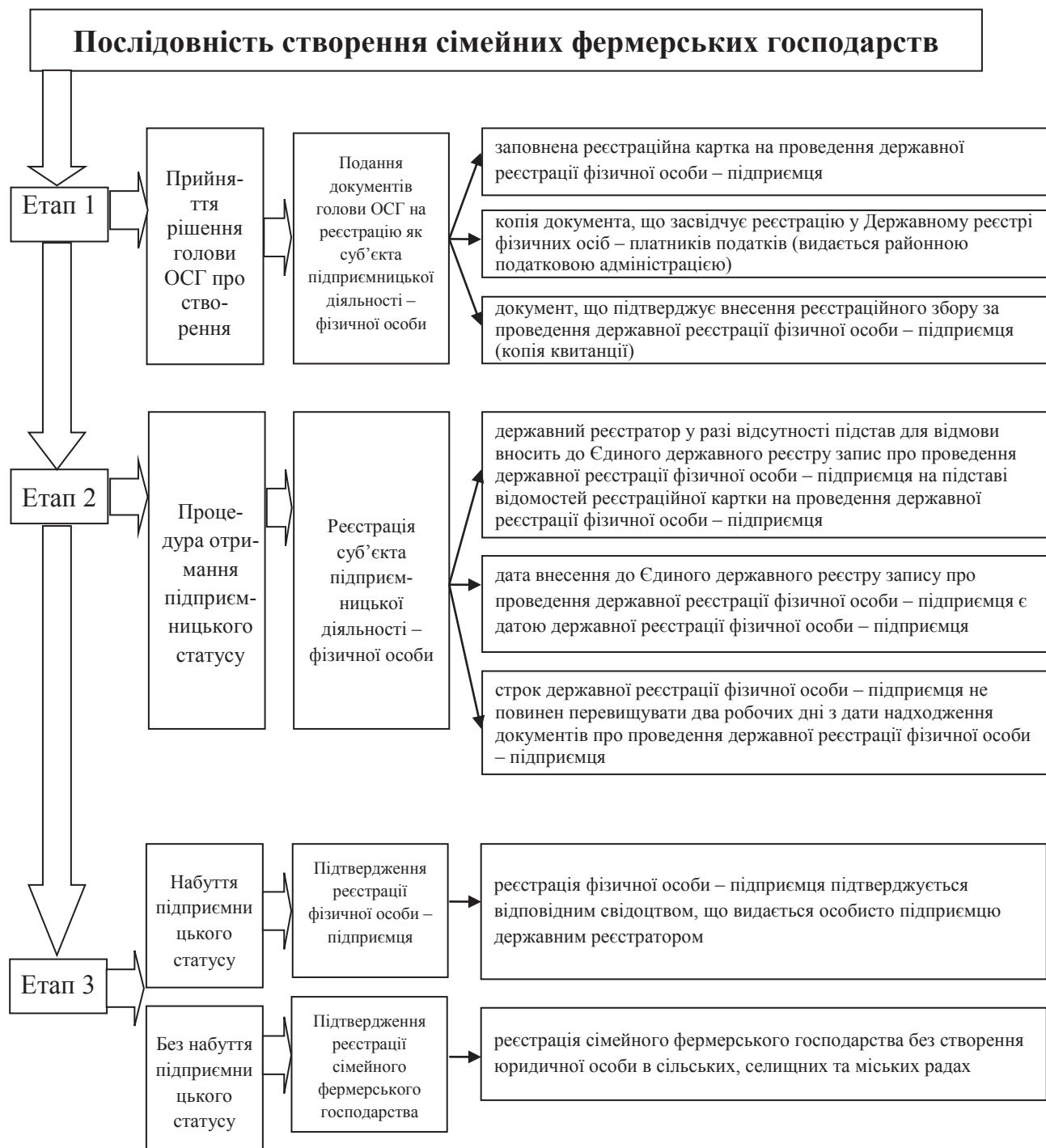

Рис. 1. Організаційні особливості створення сімейних ферм без створення юридичної особи [5]

мерам, використання пільгового кредитування й пільгового оподаткування сільгоспвиробників, розроблення та виконання національних і галузевих програм розвитку сільського господарства, виважена зовнішньоторговельна політика.

Наприклад, у США застосовують специфічні методи ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Тут використовуються так звані «ціни підтримки», які поділяються на два види: цільові ціни й закладні ціни. Цільові ціни розглядають як ціни гарантовані. Вони мають відшкодувати фермерам на середньому рівні витрати самофінансування й давати можливість отримати середній прибуток і розрахункову ренту. Якщо ринкові ціни не забезпечать сільгоспвиробникам цих параметрів функціо-

нування виробництва, то вони матимуть відповідну компенсацію від держави. Закладні ціни використовуються у разі здачі фермерами своєї продукції в заставу товарно-кредитній корпорації. Якщо ринкові ціни будуть вищі за закладні, фермери можуть викупити свою продукцію за закладними цінами й компенсувати при цьому витрати на зберігання продукції. Таким чином, держава гарантує сільгоспвиробникам збут продукції і певний рівень доходу від її виробництва.

Усталеною формою фінансової підтримки виробників сільськогосподарської продукції в розвинутих країнах світу є державне субсидування. Так, у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (34 країни

світу) державні субсидії становлять 34% від загального доходу фермерів. Рівень державних субсидій у відсотках до вартості виробленої сільськогосподарської продукції в останні роки становив: у Швейцарії – 73%, Норвегії – 70%, Японії – 63%, країнах ЄС – 45% (для порівняння: в Україні цей показник становить 4,3%).

Слід зазначити, що державні субсидії сільгоспвиробникам у цих країнах, як правило, надаються не для нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а заради підтримки доходів фермерів на відповідному рівні, розвитку інфраструктури, дотримання екологічних вимог, збереження родючості ґрунтів тощо. У країнах ЄС до 25% субсидій можуть бути спрямовані на впровадження новітніх технологій, гарантування безпечності продуктів харчування, соціальний розвиток сільських територій. У США державні кошти теж активно використовуються на наукові дослідження у сфері аграрного виробництва [7].

У провідних країнах світу держава активно підтримує кредитні установи, які надають кредити сільгоспвиробникам, і співпрацює з ними. Форми кредитування дуже різноманітні, й надання кредитів здійснюється диференційованими фінансовими установами [6].

Наприклад, у Німеччині функціонують Сільськогосподарський рентний банк, Німецький іпотечний банк, Союз німецьких народних банків, створений сільськогосподарськими підприємствами, розгалужена мережа ощадних кас, приватні іпотечні банки. Діяльність цих кредитних установ контролює держава. Так, статут Сільськогосподарського рентного банку ухвалюється урядом. Цей банк пропонує пільгові кредити фермерам, що беруть участь у виконанні спеціальних програм: «Молоді фермери», «Сільське господарство», «Оновлення села» тощо [7].

У Франції провідним банком, що надає кредити сільськогосподарським виробникам, є «Креді Аґріколь».

Пільгові кредити банк надає, використовуючи принцип боніфікації – відшкодування державою різниці між догвірною процентною ставкою і пільговою процентною ставкою для фермерів.

У більшості країн Заходу переважає прогресивна система оподаткування, за якої основна маса фермерів належить до пільгової категорії платників. Тому частка податків, які сплачують фермери, у загальному обсязі їхніх витрат незначна (у межах від 2,5% до 6%) .

Висновки. Основою передумовою перспективного розвитку особистих селянських господарств є формування системи виробничих та обслуговуючих кооперативів у системі сільських територій з обов'язковим забезпеченням кваліфікованої інформаційної допомоги з боку регіональних науково-навчальних центрів. Причому процес кооперативного будівництва в дрібнотоварному приватному секторі буде довготривалим та мати неоднозначний характер.

Особисті селянські господарства, в яких наявний виробничий і підприємницький потенціал, є джерелом створення суб'єктів малого підприємництва, що підтверджується концентрацією землі, нарощуванням технічної озброєності, впровадженням нових технологій тощо. Вдосконалення законодавчої бази діяльності сімейних ферм відображає формування об'єктивних соціально-економічних передумов подальшого їх розвитку. У сучасних умовах однією з проблем, що стає на заваді розвитку кооперативів у системі сімейних фермерських господарств, є неготовність переважної більшості селян приймати безпосередню активну участь у створенні і функціонуванні кооперативних об'єднань.

Проте для забезпечення подальшого розвитку сімейних фермерських господарств необхідно розвивати їх кооперування за створення простих організаційних структур, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, кластерів тощо.

Список використаних джерел:

1. Збарський В.К. Особисті селянські господарства: місце і роль в продовольчому забезпеченні країни. АґроІнком. 2008. № 1–2. С. 27–32.
2. Збарський В.К., Горьовий В.П., Артеменко А.М. Ефективність фермерських господарств : навч. посіб. Київ. ННЦ ІАЕ, 2008. 450 с.
3. Збарська А.В. Особисті селянські господарства – основа формування малого підприємництва на селі: наук. доповідь; за ред. проф. В. Збарського. К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. 106 с.
4. Кальченко С.В. Сучасні напрями розвитку господарської діяльності селянських домогосподарств. 2012. № 7(17). С. 108–111.
5. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2018. № 1. С. 11–19.
6. Малік М.Й., Заяць В.М. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2013. № 5. С. 87–95.
7. Губені Ю.Е., Коверко Ю.О., Осічук П.О. Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституціональних змін. Економіка України. 2017. № 3. С. 59–67.
8. Шулський М.Г. Особисті господарства населення: стан, можливості, перспективи: монографія. Львів: Край. 2003. 280 с.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2016 рік. Київ: Держстат України. 2017. 372 с.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕМЕЙНЫХ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ В УКРАИНЕ

Аннотация. Исследованы теория и практика развития малого агробизнеса в Украине. Обобщены сущностная характеристика малых семейных ферм в аграрном секторе экономики, место в рыночной экономике и установлены критерии типизации субъектов аграрной хозяйственной структуры. Приведен опыт развития малого агробизнеса в сельском хозяйстве США. Определены хозяйственно-финансовое состояние, тенденции экономической устойчивости и перспективы фермерских хозяйств, предпосылки пореформенного их развития, современное проявление и будущее личных крестьянских хозяйств при условии их трансформации в семейные фермерские хозяйства. Обосновано усиление влияния рыночных инструментов и государства на прибыльность и эффективность субъектов малого предпринимательства в сельских поселениях Украины.

Ключевые слова: малые формы хозяйствования, малый агробизнес, предпринимательство, развитие, эффективность, хозяйства населения, критерии малого агробизнеса.

PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF PERSONAL PEASANT HOUSEHOLDS

Summary. The theory and practice of small business' development in Ukraine are researched. In particular, the essential characteristic of small forms of activities in the agricultural sector and their place in a market economy were generalized, and the criteria selection subjects of agrarian economic structure were established. The experience of small agribusiness in American agriculture was shown. The economic and financial conditions, trends of economic stability and prospects of small agribusiness, preconditions of post-reform development, modern manifestation and future households in agricultural production were determined. The growing influence of market-based instruments and government onto the profitability and efficiency of small businesses were justified.

Key words: Small business entities, small agribusiness, entrepreneurship, development, efficiency, economy of the population, criteria of small agribusinesses.